

TARBIYALANUVCHILARGA INGLIZ TILINI O‘ZLASHTIRISHNING LINGVISTIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Asiljonova Shohsanam Doniyor qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrası, p.f.f.d.(PhD), dotsent v.b.

<https://orcid.org/0009-0006-5080-4228>

Annotatsiya

Ushbu maqolada xorijiy tilni oson va samarali o‘rganishning eng muhim omillaridan biri — til o‘rganishni erta boshlash masalasi tahlil qilinadi. Muallif maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik, fiziologik va kommunikativ rivojlanish xususiyatlariga tayanib, chet tilini o‘rgatishda sensor va motor ko‘nikmalarni rivojlantirish, motivatsiya hamda o‘yin faoliyatining ahamiyatini asoslab beradi. Shuningdek, chet tilini erta o‘rgatishda mashg‘ulotlarning davomiyligi, qiziqarli va o‘yin shaklida bo‘lishi lozimligi ta’kidlanadi. Maqola xorijiy tillarni maktabgacha ta’lim tizimida qaysi yoshdan boshlash maqsadga muvofiqligi haqida amaliy va nazariy mulohazalar beradi.

Kalit so‘zlar: *xorijiy til, erta yosh, maktabgacha ta’lim, nutq rivojlanishi, sensor ta’lim, motivatsiya, kommunikativ qobiliyat, psixologik rivojlanish, o‘yin faoliyati, til o‘zlashtirish.*

Ma’lumki, inson rivojlanishi uchun bir qancha bosqichlar talab etiladi va ularning eng zaruri shubhasiz, bolaning ilk yosh davrlarida olgan bilimlaridir. Maktabgacha ta’lim davrida bolaning ilk ko‘nikmalari, jumladan atrof olamni anglash, narsa buyum, hodisa nomlarini atay olish qobiliyatlarini shakllanishi, borliqni anglash va uning nutq ko‘nikmalari orqali ifoda etilishi, shuningdek o‘z fikrini bayon eta olish kabilar shakllanadi. Yuqoridagi ko‘nikmalarning shakllanishi bolaning atrofdagi hodisalarga bo‘lgan qiziqishlarni rivojlanishiga, voqea hodisalarga nisbatan o‘z munosabatlarini bildirga olishlariga, shuningdek, yangi olingan bilimlarni amalda qo‘llay oshishlariga asosiy omil sifatida xizmat qiladi. Muloqotga kirisha olish, nutq malakalarining paydo bo‘lishi bolaning o‘z tilida rivojlanishi, keyinchalik bolada ikkinchi yoki xorijiy tilni ham o‘zlashtira olishi, tushunishi, produktiv faollashishiga poydevor bo‘la oladi.

“Biror bir xorijiy tilni oson va yengil o‘rganishga olib keladigan eng muhim omillardan biri uni yangi til o‘rganishni erta boshlashdir. Xorijiy tilni erta yoshlardan o‘rganish, bir tomondan bolaning fonologik qobiliyatini, boshqa tomondan, kommunikativ qobiliyatini sezilarli darajada kengaytiradi”[119].

Psixologlarning, jumladan, bolaning rivojlanishini yosh davrlariga ko‘ra ajratishni taklif qilgan psixolog D.B.Elkoninning fikricha, 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrda bolaning mustaqil faoliyat yuritishga intilishi kuchayadi. Ushbu davrga kelib har bir bola o‘zining ijtimoiy hayoti doirasida kattalarga taqlid qilib, shuning barobarida ularning yordamisiz o‘zlari mustaqil harakat qilishga intiladilar. Ushbu davrda maktabgacha yoshdagi bolalarning

hayoti davomida shakllanadigan shaxsiy individual xususiyatlari rivojlanadi. Aynan mana shu asosga ko'ra, insonning nafaqat psixik jihatdan o'sishi, balki har tomonlama rivoj topishi uning maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim jarayonidan egallagan ta'lim tarbiyasiga bog'liq hisoblanadi.

Bolalar maktabgacha davrda har bir jabhada juda jadal rivojlanishini ta'kidlar ekanmiz, ushbu davrda bolaning ruhiy holati va ruhiyatining rivojlanishi, diqqati, irodasi, ong xususiyatlari, nutqiy rivojlanishi kabi masalalarni keng tarzda juda ko'p olimlar o'rganishgan.

Ong va nutq, nutqning ongga ta'siri masalalari juda ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'lgan masalalardan biri hisoblanib, ushbu masala psixologlar tomonidan ham lingvistlar tomonidan ham ko'p marotaba tadqiq etilgan.

Ushbu masala SH.X.Akbarova tomonidan yanada rivojlantirilib quyidagicha izohlangan "Tilning kommunikativ vazifasini egallash o'zaro muloqot davomida rivojlanib boradi. Bu esa nutqni o'stirish orqali amalga oshiriladi. Nutqning nutqiy faoliyat orqali yuzaga chiqishi, faoliyat esa inson tomonidan bajarilishi tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida lingvopsixologiya fanining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi"[1].

Maktabgacha ta'lim tizimida nazariy bilimlarni amaliyotga joriy etgan olim F.R.Qodirovaning tadqiqotlariga ko'ra, bolani chet tilga o'rgatishdan avval, avvalo, uning ona tilidagi nutqini rivojlantirish zarur, chunki tilni egallash jarayoni bevosita sensor (ya'ni sezgi organlari orqali qabul qilinadigan) tuyg'ular asosida amalga oshadi. Olimning fikricha, bola narsa-buyumlarni bevosita "tadqiq qilish" — ya'ni ko'rish, ushlab ko'rish, hidlash kabi harakatlar — orqali so'zlarning ma'nosini anglab yetadi va ularni nutqida o'rinli qo'llashni o'rganadi[2].

Mariya Montessori ham bolalar ta'limida sezgi a'zolarining alohida ahamiyatini ta'kidlab, "sensor ta'lim" tushunchasini ilgari surgan. Uning metodikasiga ko'ra, bola atrofdagi dunyoni maxsus didaktik materiallar orqali his qilish, ushlab ko'rish, taqqoslash yo'li bilan o'rganadi, bu esa nutq va tafakkur rivojlanishining tabiiy asosini yaratadi.

Nutq inson bosh miyasining muayyan sohalarida faoliyati mahsuli hisoblanadi hamda nutq a'zolari miyadan kelgan buyruqlarni bajaradi, ushbu jarayon esa sensor va motor reaksiyalar bilan birgalikda kechuvchi jarayondir. Aynan shu sabablarni inobatga olgan holda, biror tilda nutqqa o'rgatishda sensor kanallar va motorikani mukammallashtirishga oid mashqlarni bajarish muhim hisoblanadi. Bilamizki o'yin jarayonida faol bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqida ham faollik kuzatiladi. Sababini shunday izohlashimiz mumkin, barcha sezgi a'zolaridan keladigan impulslar aynan harakatlanish tizimida birlashadi. Ushbu jarayonda mushak tuyg'ularini ham doimiy ravishda mashq qildirish lozim. Mushak tuyg'ularini barcha tuyg'ularga ta'sir qilishi va kuchaytirishi I.M.Sechenov tomonidan ta'kidlab o'tilgan[4].

"Sensor" tushunchasi etimologik jihatdan lotincha "sensus" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ushbu so'z "tuyg'u", "sezgi", "idrok" hamda "sezish qobiliyati" kabi bir-biriga yaqin, ammo mazmunan bir-birini to'ldiruvchi ma'nolarni o'zida mujassam etadi. Demak, "sensor" atamasining ildizida insonning tashqi olamni sezgi a'zolari orqali qabul qilish, his etish va

anglash qobiliyati yotadi.

Insonlarda yuzaga keladigan nutq faoliyatiga insoniyatda mavjud bo‘lgan barcha ruhiy jarayonlar sezgi, idrok, diqqat, tasavvur, shuningdek, ijod ta’sir etadi. Nutqiy faoliyatni amalga oshirishda barcha ruhiy jarayonlar ishtirok etishi ma’lum bo‘lgan holda, ushbu nutq faoliyatni amalda bajarish uchun esa o‘rganishning kuchli impuls, ya’ni, motivatsiya talab etiladi. “Motiv” – insonni o‘qishga yoki muayyan harakatlarni bajarishga undovchi turli sabablar yig‘indisi hisoblanib, “motivatsiya” esa inson faoliyatini boshqarishda uning axloqiy mayllaridan foydalanish hisoblanadi[6]. Shuningdek professor J.J.Jalolov ta’kidlaganidek: “Motivatsiya – nutqiy faoliyat ko‘rsatishga moyillik, shaylik, ichki turtki, nutq maylidir”[3]. Demak, motivatsiya — bu biror bir ish harakat yoki faoliyatni bajarish uchun xohish va istakning bo‘lishidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy kamol topishida ta’limiy hamda didaktik o‘yinlar eng muhim faktorlardan biridir. Ushbu mashg‘ulotlar orqali nafaqat bolalarning vaqti sermazmun o‘tkaziladi, balki bolalarni intellektual hissiyotlari ham rivojlanadi.

“So‘zlarni bir-biridan farqlay olish va ularning ma’nosini anglash orqaligina nutq to‘liq tushunilishi mumkin. Nutq — insonlarning til vositasi orqali muloqot qilishning tarixan tarkib topgan shakli bo‘lib, u shaxslararo aloqa vositasi sifatida jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanib kelgan. Psixologiya fanida esa nutq, avvalambor, fikrlash faoliyatining vositasi sifatida talqin etiladi, ya’ni u nafaqat muloqot quroli, balki insonning tafakkur jarayonini amalga oshirish mexanizmi hamdir”[9].

“Nutqni tushunish nutqda mavjud bo‘lgan signallarni idrok qilish tufayli vujudga keladi. Insoniyat miyasi shunday tuzilganki, unga ko‘ra biror ma’lumot idrok qilingan vaqtda, diqqat ishga tushadi, so‘ng egallagan axborot xotirada saqlanadi, tafakkur qilinadi so‘ng esa tasavvur jarayonlari vujudga keladi. Maktabgacha ta’lim yoshida idrok etish jarayoni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish uchun o‘ziga xos fikrlashga yordam beradi. Fikrlash esa, o‘z navbatida, idrok etishning takomillashuvi va rivojlanishiga, uning maqsadga yo‘naltirilganligi, samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi”[5].

“Nutq faoliyati – odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani o‘zlashtirish va avlodlarga berish yoki kommunikatsiya o‘rnatish, o‘z harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayonidir. Til aloqa vositasi yoxud quroldir, nutq faoliyati yoki nutq esa aloqa jarayonining o‘zidir”[4].

Shuningdek, A.A.Leontev nutq faoliyatining izchilligi aniqlagan bo‘lib, ushbu nutq faoliyati quyidagi ketma-ketlik asosida belgilangan:

1. Motivatsiya – u nutqni ishga solish uchun zarur mexanizmdir.
2. Nutqning maqsadi bo‘lishi lozimligi.
3. Nutq mazmunini shakllantirish – ushbu bosqichda nutq egasi nima haqida gapirishni bilgan holda, qanday ifoda etishni bilmaslik holati mavjudligi.
4. Fikrning so‘zga aylanishi[1].

Leontevning yondashuvlariga ko‘ra nutq faoliyatini bajarishlik uchun avvalo nutqni amalga oshirish uchun xohish istak mavjud bo‘lishligi lozim. Shuningdek, nutqni amalga

oshirishning aniq maqsadi bo'lishligi talab etiladi. Nutq egasi tomonidan qaysi mavzuda nutq faoliyatini olib borishlik aniq bo'lgani holda, ushbu nutqni qanday ifoda etish lozimligi haqida ham qaror va to'xtamlari mavjud bo'lishi kerak va eng so'nggi bosqichda inson tomonidan o'ylangan fikr so'z tariqasida amalga oshirilib, ma'lum bir aniq nutqqa aylanadi. Ushbu jarayonda nutq avval ichki nutq tarzida namoyon bo'lgan holda, tashqi nutq holatida o'zini namoyon qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish ustida o'z qarashlari va bir qator usullariga ega bo'lgan olim E.I.Tixeeyeva tomonidan kichik yoshdagi bolalar nutqini maktabgacha ta'lim tarbiya sharoitlarida rivojlantirish tizimi yaratilgan. Shundan kelib chiqqan holda, bola hayotining ilk davrlaridanoq og'zaki nutqni amaliy o'zlashtirishga e'tiborni qaratilishi, maktab ta'limining asosi hisoblangan og'zaki nutqni mukammal egallashni ta'minlaydi degan xulosaga keladi.

Yuqorida keltirilgan yosh davrlarida so'zlarni o'zlashtirish ko'rsatkichlariga muvofiq, biz maktabgacha ta'lim tizimida ikkinchi tilni qaysi yoshdan qo'llash mumkin degan savolga o'z izlanishlarimizga ko'ra mulohazalarimizni bera olamiz.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, bu yosh davridagi bolalar konsentratsiyasi rivojlangan va mehnatsevar bo'lib, guruhda o'qishga va raqobatga qiziqishi baland bo'ladi. Bolalar bilan xorijiy tillarni o'rganish uchun mo'ljallangan ta'limiy mashg'ulotlarning davomiyligi 25 daqiqadan oshmasligi, shuningdek, qiziqarli, yorqin, rang-barang va o'yin shaklida bo'lishi kerak, shunda bolalar charchamasdan ta'limiy mashg'ulotni davom ettirishni xohlashadi [6].

Krashenning ta'kidlashicha, bolaning miyasida til rivojlanishi ikki yoshda boshlanib, ushbu jarayon odatda balog'at yoshiga qadar davom etadi. Agar bola bu davrda chet tilini o'rganishni boshlasa, uni o'z ona tili kabi osongina o'rganishi mumkin, shuningdek Lambert til o'zlashtirish davri bola uchun juda qiyin davr ekanligini ta'kidlab, erta yoshlardan xorijiy tillarni o'rganishga kirishilsa, kelajakda bola tengdoshlariga yordam bera olishi, erta bolalik davrida olingan ko'nikmalar boshqalarga qaraganda muvaffaqiyatli bo'lishi haqida fikr yuritgan [38].

Ba'zi tilshunoslarning ta'kidlashicha: "Bola chet tilini yoki ikkinchi tilni qanchalik erta o'rgansa, tilni o'zlashtirish shunchalik oson bo'ladi"[8].

Henter o'z ilmiy izlanishlarida til o'rganishda samara beruvchi bir qancha omillarni ko'rib chiqadi. Bu omillarga o'z-o'zini hurmat qilish, tavakkal qilish, tashvish tortish, ikkilanish va motivatsiyaning bor yoki yo'qligi kabilarni qo'shgan. Ushbu omillarga ko'ra, bolalar katta yoshdagi tarbiyalanuvchilarga qaraganda ko'proq ijobiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Masalan, bolalarda chet tilini o'rganish ortiqcha ruhiy zo'riqishga sabab bo'lmaydi, xato qilishdan qo'rqish darajasi kattalarga qaraganda kam bo'ladi, tavakkal qila olish bolalarda o'zini kuchli namoyon qiladi, xorijiy tilda muloqot qilish uchun ikkilanish, zo'riqish darajalari kattalarga nisbatan kam bo'ladi, shuningdek yosh bolalarda til o'rganishda chet tili orqali yangi narsalarni o'rganishga bo'lgan ishtiyoq kuchli bo'ladi[7].

Yuqorida keltirib o'tilgan ma'lumotlarga asoslanib ayta olamizki, bugungi kunda xorijiy tillar qanchalik erta o'rgatilsa, ushbu tilni egallanishi shunchalik oson va ona tili kabi

o'zlashtirishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasida Maktabgacha ta'limning "Ilk qadam" Milliy davlat o'quv dasturi /Uchinchi nashri/T.: 2026-y
2. Asiljonova Sh.D. Maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarini ingliz tilida produktiv faollashtirish// Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, no. 3, 2024, ISSN: 2181-1709(P), ISSN: 2181-1717(E), pp. 117-122.
3. Hang Sochetra., "Using games to teach young children English language", thesis, August, 2017
4. Henter, R. (2014). Affective factors involved in learning a foreign language. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 127, 373-378. 66w
5. Masaru Ibuka, "Uchdan keyin kech", Toshkent, "Akademnashr", 2019.
6. Akbarova Sh.X. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tili leksikasini o'rgatish metodikasi: - Ped. F.b.f.d ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. –T.: 2020. -202b.
7. Монтессори М. "Мой метод". Руководство по воспитанию детей от 3 до 6 лет. – м: «Центрполиграф».
8. Палкина А. В. Речевое развитие дошкольников в психолго- педагогических и лингвистических исследованиях // Мир науки, культуры, образования. – Москва, 2010. — № 3 (22). – С. 246.
9. Зимняя И.А., "Лингвопсихология речевой деятельности", – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 2001
10. Леонтьев А.А. "Язык, речь, речевая деятельность". Издательство: – Красанд, 2010. – 216 с.